

ROBERT CASTEL

A társadalmi biztonság elvesztése*

Mit jelent védetten élni?

Védelmekről szólván, két fajtájukat szoktuk megkülönböztetni. Az állampolgárt megillető védelmek az alapvető szabadságjogokat biztosítják, a jogállam keretei között szavatolva a személyek és javaik biztonságát. A társadalmi védőrendszerek az egyének helyzetének tartós megromlását okozható alapvető kockázatokkal szemben (betegség, baleset, nélkülözésekkel teli öregkor) jelentenek „fedezetet” – mivel az élet előreláthatatlan viszontagságainak következménye szélsőséges esetben akár a társadalmi lecsúszás is lehet. E két nézőpont felől valószínűleg joggal mondhatjuk – legalábbis a fejlett országokban –, hogy olyan biztonságban élünk, amilyenhez hasonlót soha társadalom még nem tudott biztosítani tagjainak.

Harmadik fejezet*A biztonsághiány fölerősödése*

Mindent egybevéve, a nyugati társadalmakat mintegy negyed évszázada érintő „nagy átalakulást” a szervezett modernitás válságának tekinthetjük. Szervezett modernitáson Peter Wagner azoknak a kollektív szabályozásokat életre hívó folyamatoknak az eredményét érti, melyekhez a 19. század végével kezdődően azért folyamodtak, hogy úrrá lehessenek a korai modernitás, a „korlátozott modernitás” első válsága fölött.¹ Amint az előzőekből már világossá válhatott, emez kudarcot vallott abbéli igyekezetében, hogy megvalósítsa a liberalizmus nagy ígéretét, azt tudniillik, hogy a társadalom egészére kiterjesztve érvényesítsék az egyén autonómiájának és a jogegyenlőségnek az elvét. Egy társadalom nem épülhet kizárólagosan szabad és egymással egyenlő egyének közötti szerződéses viszonyok rendszerére, mert akkor kizárja ebből a rendszerből mindazokat (gyakorlatilag a kezük munkájából élő emberek tömegeinek roppant hányadát), akik számára létfeltételeik nem nyújtanak annyi társadalmi függetlenséget, amennyi ahhoz kell, hogy egyenlő félként kapcsolódhas-

* A tanulmány első része az Esély előző számában olvasható, a befejező részt következő számunkban közöljük (a szerk.).

1 P. Wagner, *Liberté et discipline. Les deux crises de la modernité*, id. mű.

sanak be egy, a szerződés-elv biztosította rendbe. „A szerződésben nem minden szerződéses” – jegyezte meg Durkheim, aki a 19. század végén kivételesen lucidus szemtanúként nézi végig, ahogyan a liberális modernitás kudarcot vall, s aki éppen azért „teremti meg” a szociológia tudományát, hogy eredményesen reagálhasson erre a kudarcra. A másik lehetőség a reagálásra a kollektívumok erejének fölismerése. Az egyéneknek kollektív szerveződésű rendszerekbe való be- vagy visszatagozása lesz majd a válasz a társadalom szétesésének arra a kockázatára, amely a modernitást terheli; ez lesz majd a válasz a védelemnyújtásnak azokra a dilemmáira, amelyek azonnal fölmerülnek, mielőtt fölismerhetővé válik, hogy a liberalizmus alapelvei teljességgel elégtelenek egy stabil és integráló erővel rendelkező társadalom megalapozásához. A terv megvalósításának eszközei pedig a szociális jogok megalkotása és az állam szociális szerepvállalásának kikényszerítése, mivel a kollektívum megtestesítőjének *par excellence* a jog és állam bizonyulhat.

Ez a „válasz” a 20. század folyamán, ezen belül is elsősorban a második világháború utáni időszakban bontakozik ki. Kéz a kézben jár az ipari kapitalizmus kifejlődésével. A nagyvállalatok súlya, a munka standardizált megszervezése, az erős szakszervezetek jelenléte mind ahhoz vezet, hogy előbb-utóbb ezeké a kollektív szabályozásoké lesz a főszerep. A nagy egyesülésekbe csoportosuló, védelmüket ezektől nyerő munkások alkalmazkodnak az ipari kapitalizmus igényeihez, ennek ellenében viszont hagyatkozhatnak a stabil foglalkoztatási viszonyra épülő különféle védelmekre. A szervezett modernitással olyan társadalom-modell lép színre, melyet homogén szakmai csoportok együttese alkot, ezeknek működését pedig a nemzetállam keretei között szabályozzák. A kollektív védelmek rendszerei ezen a két pilléren épülnek föl: az államon, illetve a homogén társadalmi-szakmai kategóriákon – és ez a két pillér kezd (a hetvenes évektől kezdődően) egyre inkább megroppanni.

INDIVIDUALIZÁLÓDÁS ÉS A KÖZÖSSÉGEK ALKONYA

Elsősorban a *szociális nemzetállamként* fölfogott állam meggyengüléséről van szó, vagyis egy olyan államról, mely a nemzet földrajzi és szimbolikus határai körülrajzolta téren belül képes szavatolni a védelmek valamilyen koherens együttesét, mert ellenőrzése alatt tudja tartani a nemzetgazdaság legfontosabb paramétereit.² Így képesnek bizonyulhat arra, hogy a társadalmi kohézió fönntartása érdekében egyensúlyban tartsa a

² Valószínűleg a szociális nemzetállam (melynek természetesen semmi köze a fasiszta nemzetiszocializmushoz) a legalkalmasabb terminus arra, hogy a legfontosabb nyugat-európai országok második világháború után követett politikájára adekvát minősítést találjunk. Emezek, nemzeti sajátosságaikhoz igazodva, egymással (mélységüket tekintve) összemérhetőnek mondható szociálpolitikákat hívtak életre. Mivel mindegyik ország képes volt közben tartani a gazdasági fejlődést, szomszédjaival egyenértékű szociális intézkedéseket fogantatott, hiszen ezek az erőforrás-allokációk így nem jelentettek számára hátrányt a nemzetközi versenyben (hozzátehetjük, hogy az európai nemzetállamok számára ezt igencsak megkönnyítette a csereviszonyoknak az az egyenlőtlensége, amelyet a nemzetközi színpadon betöltött domináns szerepük lehetővé tett számukra a gyarmataikkal, hajdani gyarmataikkal, illetve a harmadik világ országaival szemben). Étienne Balibar ugyanebben az értelemben használja a szociális nemzetállam kifejezést, lásd „Entretien avec Étienne Balibar”, *Mouvements*, no 1, 1998. november–december.

gazdasági fejlődést a társadalommal. Pontosan a keynesiánus politikák szelleme teszi lehetővé a két játéktér közötti „harmóniát” biztosító visszacsatolást egy olyan jól-hangolt tervezés keretei között, amely egyfajta egyensúlyt képes teremteni a nemzetgazdasági termékvolumen (a kínálat) és az országos kereslet között.

Az 1970-es évekkel kezdődően az európai egység létrehozására irányuló törekvésből fakadó követelmények és a csereviszonyok globalizálódása azt eredményezik, hogy a nemzetállam egyre kevésbé képes eleget tenni annak a szerepkörének, hogy a gazdaságot a társadalmi egyensúly szempontjaira ügyelve tartsa pályán. A hatalomra jutásakor (1981-ben) a gazdaság föllendítése mellett voksoló szocialista kormány stratégiájának kudarcát mindenki annak ékes bizonyítékaként értékelte és értelmezte, hogy a nemzetállam immáron képtelen mederbe kényszeríteni a piacot. A nemzetközi verseny következményeként a vezetői szerepkör a *vállalatokhoz* kerül át, melyek termelőkapacitását a maximumig kell fokozni. Ettől a pillanattól fogva azonban visszajára fordul az állam szerepkörének értékelése. Az állam kettős értelemben is kontraproduktívnek tűnik. Egyfelől annak érdekében, hogy képes legyen finanszírozni a szociális juttatásokat, többletköltségekkel terheli meg a munka(erő) árát. Másfelől pedig jogi korlátokat szab annak, hogy a vállalatok a nemzetközi piacon a szociális következményekre fittyet hányva, bármi áron maximális versenyképességre törekedjenek, vagyis a tőke rentabilitásának növelését tekintsek céljuknak, s ezért csökkentsek a béreket és a szociális terheket, illetve visszaszorítsák a törvény biztosította általános érvényű szabályozásoknak a munka strukturálására gyakorolt hatását.

Ezzel egy időben megroggyanni látszik a második, kiegészítő „védmechanizmus” is, mely fontos szerepet játszott abban, hogy sikerült a piacot valamennyire megszelídíteni, az nevezetesen, hogy *a bérből élők érdekvédelmét nagy létszámú tömegszervezetek vállalták magukra*. A második világháborút követően kialakuló fizetésből élő társadalmat a dolgozók nagy szervezetei, a szakszervezetek és szakmai egyesületek formálják, melyek országos szinten (is) politizálnak. Amikor a „szociális partnerek” kollektív aktorokként tárgyalnak egymással, ezek juttatják kifejezésre, mekkora súlyt is képviselnek a nagy létszámú, homogén összetételű szakmai csoportosulások. (A munka világa érdekeinek ez a közösségi képviselője kiváló partnerre talál az adminisztrációs bürokráciákban, amelyek a lakosságot mindenütt nagy tömegű homogén kategóriákba sorolják be a foglalkoztatási típusok, a bérkategóriák, a szakképzettségi hierarchiák vagy a szakmai előmenetel pályáívei függvényében.) A növekedés éveit jellemző „szociális kompromisszum” többé-kevésbé stabil egyensúlyt teremt. Ez az egyes ágazatok és szakmák által kivívott egyensúly a szakszervezetek és a munkáltatók között az állam irányítása és fennhatósága mellett folytatott szakmaközi megállapodások gyümölcse. Mintha a kollektivista sémákhoz igazodó strukturált munkaviszonyok, a nagy, tömegeket átfogó szakszervezetek, a munkajogi szabályozások homogén természete, az állami beavatkozás társadalmi konfliktusok közösségi kezelésére és féken tartására alkalmas általánosító formái nagyon is szerencsésen rímelték volna egymásra.

A szakmai kategóriáknak, sőt általában a kollektív szabályozás intéz-

ményeinek a homogén mivolta azonban egyre inkább megkérdőjeleződött. A munkanélküliség növekedése, a munkaviszonyok törékennyé válása pedig nemcsak különféleképpen érintik a dolgozók különböző kategóriáit (az alkalmazotti hierarchia alján elhelyezkedőket például sokkal inkább és sokkal kegyetlenebbül sújtják), de az egyes *kategóriákon belül* is roppant egyenlőtlenségeket eredményeznek; gondoljunk két munkásra (vagy, ha tetszik, két vezető beosztású káderre): egyikük utcára kerül, a másikat meg tovább foglalkoztatják.³ A szakmai státuskategóriák között hajdan tapasztalt szolidaritás egyre inkább az *egyenlők közötti versengéssé* válik. Vége annak, hogy az azonos osztályba tartozók egységbe forrnának a csoport egésze számára hasznosnak bizonyuló célok kivívására. Ma már mindenki arra érez késztetést, hogy saját helyzete megőrzése vagy javítása érdekében a többiektől való különbségét igyekezzen kihangsúlyozni.⁴

Amikor manapság a munka világának újrastrukturálódásáról beszélnek, illetve arról, hogy mekkora súlyt kell fektetni arra, hogy a vállalatoknak „jól menjen” és versenyképességüket még azokkal a kihívásokkal szemben is képesek maradhassanak megőrizni, amelyekkel a kiéleződő konkurenciaharc és a csereviszonyok globalizálódása közepette kell konfrontálódniuk, már nem a szakmai viszonyok egykor volt dinamikájára hivatkoznak úgy, mint a gazdasági fejlődés leghatékonyabb biztosítékára. Jószerével az ellenkezőjéről van szó: a munka világában a stabil foglalkoztatási viszonyokra építő kollektív irányítás helyébe egy képlékeny és individualizált igazgatásnak kell lépnie. Ma már, visszanézve, kezdünk ráébredni arra, hogy az, ami a kapitalizmus legelőször az 1970-es években észlelhetővé váló mutációjának felszíne mögött végbemegy, alapvetően nem egyéb, mint a munka, a szakmai pályafutások és a foglalkoztatáshoz kötött védelmek viszonyrendszerének átfogó érvénnyel bekövetkezett megrengetése. Mélyre hatoló dinamika ez, mely a közöségek alkonyát, az individualizálódás újbóli előretörését jelenti, valamint a biztonságok elvesztését hozza magával. Hatásai több szinten is megmutatkoznak.

Legelőször is, a termelés megszervezésének szintjén bekövetkezik az, amit Ulrich Beck „a munka szabványtalanításának” nevez.⁵ A munkafeladatok egyéniesítetté válása megköveteli a tevékenységeket ellátóktól a mozgékonyagra, alkalmazkodásra való képességet, mint ahogy azt is, hogy bármikor rendelkezésre álljanak. A rugalmasság így fordítódik le operacionális nyelvre – a régi szisztémát, hogy tudniillik egymással bármikor kicserélhető dolgozók egy hierarchikus rendszeren belül sztereotip rutinok mentén hajtják végre sztereotip műveletek véget nem érő sorozatait, fölváltja az a szokás, hogy az egyes egyének (vagy néhány fős csoportok) konkrétan felelősek a munkájukért, abban az értelemben is, hogy nekik maguknak kell megszervezniük azt, s abban az értelemben is, hogy felelnek a minőségért. Határesetben a munkavégző kollektíva elemeire bo-

3 Lásd Jean-Paul Fitoussi és Pierre Rosanvallon, *Le Nouvel Age des inégalités*, Paris, Le Seuil, 1997.

4 Lásd Éric Maurin, *L'Égalité des possibles*, Paris, Le Seuil/La République des Idées, 2002.

5 Ulrich Beck, *Risk Society*, London, Sage Publication, 1992.

molhat, a vállalat fölmentve érezheti magát az alól, hogy a dolgozók számára a munkavégzéshez közös teret biztosítson – lásd például a „há-lózátszerű” működés munkaszervezeti formáját, amikor is a szereplők egy konkrét végrehajtandó feladatra szövetkeznek, miután elvégezték a munkát, útjaik szétválnak, de készen állnak arra, hogy máskor, más feladatra, más fölállásban újra összedolgozzanak.⁶

Ebből következően maguk a *szakmai életutak* is mobilak lesznek. A szakmai pályafutás, amelynek során az ember végighalad a számlárlétra fokain, míg el nem ér a nyugdíjba vonulásig, egyre kevésbé kötött egyetlen munkahelyhez. Egyre inkább előtérbe kerül az a modell, amelyben a dolgozó „maga írja élettörténetét” (Ulrich Beck), rajta múlik, hogyan reagál a szakmai pályafutása során fölbukkanó véletlenekre, döntenie és választania kell, időben végre kell hajtania a szükséges változtatásokat. Határesetben a dolgozó kényszerülhet vállalkozóvá, önnön munkáltató-jává lenni, akinek „nem annyira betöltenie, mint megteremtenie kell a maga munkaposztját, s mindezt a fordí üzemmódel standardizált és lineáris sémáin kívül kell megtennie”.⁷ Így tehát mindennek és mindenkinek kiszolgáltatottá válik, és sérülékennyé, mivel nem támaszkodhat a kollektív szabályozás védelmi rendszereire.

Kétségtelen, nem minden munkafeladat és nem minden szakmai pályáív idomul ezekhez a „mozdulásra” kényszerítő követelményekhez, s még amelyek igen, azok is erősen eltérő mértékben. A leginkább érzékenynek a munkaszervezetnek a teljesen az új technológiák hatása alá került „csúcságazatai” („új gazdaság”, „internet-gazdaság”, „információs forradalom”, „szubjektivitás-megmunkálás”, „tudás alapú kapitalizmus” stb.⁸) mutatkoznak. De ezek a szektorok egyben a legdinamikusabbak is, és a bennük testet öltő követelmények, ha változó mértékben is, de szinte mindenütt megjelentek a termelés világában. A hangsúlyt most már nem a munkaszervezet modern és hagyományos (vagy archaikus) formáinak szembeállítására, hanem ennek az individualizációs, közösségből kiszakadási folyamatnak a mélységes kétértelműségére kell fektetni, mert ez át- meg átjárja a munkaszervezet legkülönbébb konfigurációit, s ugyan különböző formákat öltve és különböző mértékig, de kihat a munkatevékenységet végzők gyakorlatilag valamennyi csoportjára, a szűk specializációjú munkástól kezdve az ötletgyáros „fejekig”.⁹

Tagadhatatlan, hogy a munkafeladatok, illetve a szakmai pályafutások egyedivé válásával együtt jár a munkavégző ember felelős ágenssé válása. Mindenki rákényszerül arra, hogy egymaga, egyedül mérje föl a helyzeteket, döntsön a változtatásokról, gondoskodjék magamagáról. A

⁶ Lásd Luc Boltanski és Eve Chiapello, *Le Nouvel Esprit du capitalisme*, Paris, Gallimard, 1999.

⁷ Pierre-Michel Menger, *Portrait de l'artiste en travailleur*, Paris, Le Seuil/La République des Idées, 2002.

⁸ Lásd Yann Moulier Boutang, „Capitalisme cognitif et nouvelles formes de codification du rapport salarial”, in C. Vercellone (szerk.), *Sommes-nous sortis du capitalisme industriel?*, Paris, La Dispute, 2003.

⁹ Annak elemzéséhez, hogy milyen hatással vannak ezek az átalakulások a klasszikus iparszervezet egy hagyományos „erődjére”, a Peugeot Művek Sochaux-Montbéliard-i telepére, lásd Stéphane Beaud és Michel Pialoux, *Retour sur la condition ouvrière*, Paris, Fayard, 1999.

munkatevékenységet folytató „operátor” bizonyos értelemben fölszabadul a közös(ségi) kényszerek alól, amelyek akár össze is morzsolhatták őt – például a taylori munkaszervezeti formák keretei között. Mindazonáltal úgy is fogalmazhatunk, hogy *kényszerül szabadnak lenni*, egyedül, magára hagyatva is *köteles* teljesítményt fölmutatni. A kényszerek ugyanis, kell-e hangsúlyoznunk, egyáltalán nem tűntek el, sőt! Azt mondhatjuk róluk, hogy egy végletesen kiélezett versenyhelyzetben és a munkanélkülivé válás szüntelen fenyegetettségében kell ezekkel szembe nézni.

Márpedig nem mindenki egyformán fölkészült arra, hogy e követelményekkel szembe nézzen. A dolgozók bizonyos csoportjai kétségkívül előnyükre tudják fordítani ezt az individualista *aggiornamentót*. Ők maximális hasznot húzhatnak esélyeikből, kibontakoztatják a bennük rejlő képességeket, fölfedezik magukban a vállalkozásra való készséget, melyet a bürokratikus kényszerek és a merev szabályzatok mindaddig elfojtottak. Ennyi igazságtartalom vitathatatlanul húzódik a vállalkozói szellem neoliberális dicsőítése mögött. Valami azonban itt kimondatlan marad. Határozottan elfelejtkeznek említést tenni arról – márpedig ezt a legelemibb szociológiai elemzés is napnál világosabbá teszi –, hogy az általánossá lett mozdíthatóvá tétel új szakadékokat mélyít el a munka világán belül is, a társadalom életében is. A változásoknak akadnak nyertesei, akik megragadhatják az új lehetőségeket, és mind szakmailag, mind a magánéletükben megvalósíthatják önmagukat.¹⁰ Csakhogy a nyertesek mellett ott vannak még azok is, akik az „újraosztásban” olyan lapokat kaptak, hogy nem tudnak beszállni a licitbe és részt venni a partiban. Ők az új helyzet szánni való vesztesei.

Ha a pszichés adottságokról okkal feltételezhetjük is, hogy eloszlásuk véletlenszerű, a kártyalapok kiosztása *nem* véletlenszerűen történik, mert alapvetően azoktól az objektív erőforrásoktól függ, amelyeket az emberek mozgósítani képesek, és azoktól a támaszoktól, amelyekre az új helyzetekhez való igazodásuk közben hagyatkozhatnak. S itt akkor célszerű emlékezetbe idéznünk: mindazok számára, akik nem támaszkodhatnak semmi egyéb erőforrásra, mint arra, amihez a munkájuk révén juthatnak hozzá, a lehetséges támaszok lényegileg kollektív természetűek. Másként fogalmazva: akinek nincsen semmiféle „tőkéje” (s itt nem csak a gazdasági tőkére gondolunk, de a kulturális és társadalmi tőkefajtákra is), azt *vagy kollektív védelmek védik, vagy nem védi semmi*. (Ezt érdemes makacsul, újra és újra kimondani.) E védelmek elsősorban a munka világának terepén kibontakozó szolidaritások, amelyek a mindenki számára egyfor-

10 A menedzserizmus nyelvezetét jellemző optimizmust illő e ponton mindentől függetlenül relativizálni. A dolgozókat mozdíthatóságuk gyakran arra kényszeríti, hogy erejükön felüli energiát fektessenek különböző feladataik elvégzésébe, így aztán könnyen előfordul, hogy összecsapnak fejük fölött a hullámok; a munkavégzés követelményei gyakran még a munkán kívüli életszférára is rátelepednek. Mindez oda vezethet (akár még a magas szintű vezetők esetében is), hogy az egyén elhasználódik, elveszíti motiváltságát (lásd a „burn-out”, a „kiegés” jelenségének szentelt bőséges angolszász irodalmat). A munkaidő csökkentésére törekvő hivatalos tendenciák ellenére (lásd a 35 órás munkaidőre vonatkozó törvényt) úgy tűnik, hogy a *munkaterhelés intenzívebbé válása* minden szinten általános jellegzetessége a termelés napjainkban történő újjászervezésének (lásd például Bernard Vivier jelentését a Gazdasági és Társadalmi Bizottság munkájáról: *La Place du travail*, Paris, Éditions du Journal officiel, 2003).

ma létfeltételekből és az alávetettség közös élményéből táplálkoznak. Ezek a kötelékek alkották azt a talapzatot, amelyre támaszkodva még a kisemmizett dolgozók is gyakran képesnek mutatkoztak a szervezkedésre, az ellenállásra, és arra, hogy bizonyos mértékig fölszabadítsák magukat a kizsákmányolás legnyilvánvalóbb, brutálisan közvetlen formái alól... éppen azért, mert tudtak szolidárisak lenni. És a kollektív egyezmények, a munkajog szociális elemei, illetve a törvény által szavatolt rendszerek jelentették számukra a védelmet a pillanatnyi jelennel szemben, s tették lehetővé, hogy úrrá legyenek a jövő jelentette bizonytalanság fölött. Így hát nem nehéz átlátni, hogy ezeknek a kollektív rendszereknek a kisiklása újra a szociális létbizonytalanság élethelyzetébe vetheti vissza őket.

A VESZÉLYES NÉPOSZTÁLYOK VISSZATÉRTE

Két lehetséges olvasata van e hanyatlás szociálpolitikai hatásainak. Az első e veszteség-helyzeteknek azt az elemét emeli ki és nyomatékosítja, hogy az *egyén kiszakad a társadalomból*. A kirekesztésről szóló tengernyi diskurzus, minden apró részletet kiemelve, orrvérzésig értekezett a társadalmi kötelékek eloldódásáról, az egyének társadalmi közegükből, kapcsolatrendszeikből való kiszakadásáról, amikor is az ember szembeesni kényszerül magára hagyatottságával és a világ számára való haszontalanságával. A „kirekesztettek” egyének olyan egyvelegei (és nem közösségei), akikben ugyanannak a hiánynak a jelenlétén kívül nincs semmi, ami közös lenne. Annak a definíciónak az alapja, hogy igazából kik ők, csak egy negativitás tud lenni. Mintha kötés nélküli, szabad elektronokról értekeznénk. Így tehát amikor ugyanazt a „kirekesztett” címkét ragasztjuk, mondjuk, a tartósan munkanélküli és arra a külvárosi fiatalra, aki esély nélkül próbál állást találni magának, akkor elsiklunk afölött, hogy kettejüknek sem múltjában, sem jelenében, sem pedig jövőjében nincs semmi, de semmi, ami közös lehetne, és hogy életútjaik miben sem hasonlítanak egymásra. Ezzel pedig olybá vesszük őket, mint ha a társadalmon kívül léteznének.

Márpedig senki, még a „kirekesztett” sem társadalmon kívüli űrben él, és a *közösségből kiszakadás is kollektív jelenség*. Túlságosan elhamarkodott volt azt állítani, hogy – csak azért, mert a nagy közösségek elveszítették homogeneitásukat és azt a dinamizmust is, amely hozzásegített ahhoz, hogy teljes értékű társadalmi ágensnek tételezhessék magukat (amihez mindig is egy kicsit mítoszt kellett gyártani a „munkásosztály”- vagy „a hódító burzsoázia”-féle entitások egységéből és operacionális mivoltából) – nincsenek már többé társadalmi osztályok, fölbomlottak a műveleg definiált csoportok. Hajlamosnak bizonyultunk megelégedezni arról, hogy akadhatnak olyan osztályok vagy csoportok is, amelyeknek *közös, kollektív sorsa* nem a daloló holnapok eljövételébe torkollik. Ellenkezőleg. Nekik a világ nyomora szakad a nyakukba. Vannak olyan, lefelé mobil csoportok, amelyeknek létfeltételei *közösen romlanak*. Kivételesen alkalmasak arra, hogy fölüsse közöttük a fejét a biztonságvesztés érzése, s multhatatlanul szükséges a társadalmon belül megtartásuk, ha számot akarunk adni ennek az érzésnek a kollektív dimenziójáról.

Általános érvényű történelmi folyamat ez: az uralomra kerülő csoportok fölemelkedése más csoportok rovására történik, amelyeknek hanyatlását az ő fölbukkanásuk okozza. A jelenség dinamikájának illusztrálására kiválóan alkalmas a *poujade*-ista mozgalom, amellyel egyébként a jelenlegi helyzet nyugtalanító hasonlóságokat mutat. A *poujade*-izmus az 1950-es években azoknak a társadalmi-foglalkozási csoportoknak a reakciója volt, amelyek alól kihúzta a talajt a francia társadalomnak akkor nemzetállami keretek között zajló modernizációja. Miközben a bérmunkás-alkalmazotti rétegek megerősödnek és számszerű növekvésnek is indulnak, s miközben a közigazgatási apparátusok egyre jobban rátenyereznek a társadalomra, az állam pedig racionalizálja a gazdaság struktúráit és irányt szab a gazdasági élet fejlődésének, egész csoportok érzik úgy (például a kisiparosok és kiskereskedők), hogy őket kismizmizték és cserben hagyták. Ők a kárvallottjai a gazdasági fejlődés és társadalmi haladás olyan fajta dinamikájának, amely mellett nagyon is logikus érvek szólnak (a modernizáció kötelező!), de amelyben számukra nem jut semmiféle hely. A zavarodottságot, melyet az okoz, hogy az ember ráébred, nincs jövője, e társadalmi kategóriák tagjai valószínűleg egymástól függetlenül, személyesen élik meg, az erre adott reakciójuk azonban közösségi jellegű. Meghatározó jellemzője a *ressentiment*. Ez az érzés a társadalmi-politikai cselekvések és reakciók olyan, mélyről jövő mozgatója lehet, amelyre mindeddig a kelleténél kevesebb figyelmet fordítottak.¹¹ Lényegét tekintve az irigykedéssel elegy megvetés keveréke. A társadalmi helyzetkülönbségből táplálkozik, s abban nyilvánul meg, hogy az érintett a balszerencséjéért a társadalmi hierarchiában vagy a közvetlenül alatta, vagy a közvetlenül fölötte álló társadalmi csoportokat okolja. Erre vezethető vissza a kiskereskedőknek és kisiparosoknak a dühe azokkal az alkalmazottakkal és funkcionáriusokkal szemben érzett, akik nagyjából ugyanannyit kerestek, mint ők, de akikről azt lehetett gondolni, hogy ezért jóval kevésbé kell megdolgozniuk, miközben bővelkednek a szociális kedvezményekben – s ami a legfontosabb: a jövőjük biztosítottnak látszik. A kollektív *ressentiment* az igazságtalanság közösen megélt élményéből táplálkozik. Mindazon társadalmi csoportoknak osztályrésze, amelyeknek státusa süllyedni kezd, s amelyek megfosztva látják magukat azoktól az előnyöktől, melyeket korábbi helyzetük folyományaként élvezhettek. Olyan *kollektív frusztráció* ez, mely felelősöket és bűnbakokat keres a maga igazolásához.

Túl azokon a speciális tényezőkön, amelyek a *poujade*-izmusnak (mely éppúgy egy karizmatikus személytől kapta a nevét, mint a *lepenizmus*¹²) a maga sajátos arculatát megadták, föllelhető a mozgalomban egy strukturális eredetű dimenzió is, mely magyarázatul szolgálhat a társadalmi változások által hátrányosan érintett csoportok reakcióira. A modernizációs folyamat legalább húsz esztendeje egyre fokozottabban igyekszik Európához és a világhoz igazodni. Ez már nem azokat a társadalmi csoportokat érintette, amelyek a mára jelentős mértékben fölbomlott,

11 Mindazonáltal lásd Pierre Ansart (szerk.), *Le Ressentiment*, Bruxelles, Bruyant, 2002.

12 Jegyezzük meg, amúgy, hogy az 1956-os *poujade*-ista hullám idején a francia törvényhozás legfiatalabb választott képviselője Jean-Marie Le Pen volt.

szétesett, tradicionális Franciaország alapjait képezték (parasztság, kisipar, kiskereskedelem, hagyományos keretek között végzett önálló munkavállalás). Olyan csoportokról van szó, amelyeknek sokáig jelentős hely és szerep jutott (vagy juthatott volna) az ipari társadalomban: így például a munkásosztály egyes, a gazdasági fejlődés évei során integrálódni képes csoportjai; a legkevésbé kvalifikált alkalmazotti rétegek; azok az „alsóbb” osztályokból kikerülő fiatalok, akik valamivel korábban még tan kötelezettségük vagy a szakmunkás-képzés letudtával minden gond nélkül léptek volna tartós munkaviszonyba. Nemcsak a munkanélküliség ölt tömeges méreteket, de a szakképzettség-vesztés is, mely elsősorban a kisemberek csoportjait érinti.¹³ Így például az ipari szféra térvesztésével az olyan típusú szakmai végbizonyítványok, mint a Cap (*certificat d'aptitude professionnelle*) vagy a Bei (*brevet d'enseignement industriel*), melyek birtokában az ember hajdanán biztos lehetett abban, hogy betagozódhat a munka világába, ma már nem érnek sokat. Milyen európai horizontú jövő vár arra az emberre, aki egy szerelőmunkás-bizonyítvány boldog tulajdonosa? Általánosabb érvennyel fogalmazva: hol lehet a helyük a holnap Európájában azoknak a pontos feladat-kíválmakhoz rögzült szakértelmeknek, amelyek a munkamegosztás egy sokkal korábbi szakaszában bizonyultak adekvátnak? Megkockáztathatjuk, hogy birtokosaikat bénaságra kárhoztatják, holott a jövő azoké (és azoké lesz), akik képesek mozdulni, váltani, és a változásokhoz igazodni.

A *Front national*-nak a 2002-es választásokon aratott sikere elemzéséből világosan kiderült (s ezen igazából nincs miért meglepődnünk), hogy ez a kisemberek olyan csoportjainak volt köszönhető, amelyek korábban társadalmi hovatartozásukat és választási preferenciáikat tekintve is a baloldalhoz tartoztak.¹⁴ Ha az ebben rejlő politikai veszélyek miatt nem is szabad lekicsinyelni ennek a voksnak a szélsőjobb és a fasizálódás irányába mutató konnotációit, szociológiai értelemben nem ezt tartom legszignifikánsabb vonásának. Szociológiai nézőpontból ez – lényegét tekintve – nem egyéb tipikus *poujade*-ista reakciónál, amit a „magunkra hagytak”-érzés vált ki, és persze a neheztelés azokra a társadalmi csoportokra és politikai vezetőikre, amelyek és akik a változások nyerteseiként értésünkre adják, hogy nem érdekli őket, mi történik a vesztesekkel. Ami azt illeti, ugyanígy értelmezhetjük a szélsőbalra leadott voksek egy részét is: ezeket is a társadalom átfogó átalakítására vonatkozó hihető perspektíva hiánya okán érzett tiltakozás vagy, ha tetszik (miért ne mondanánk ki?), a *ressentiment* motiválja.

Manapság ha valaki nem akarja, hogy a társadalom elparentálja, az kénytelen mindent egy lapra, a változás, a mobilitás, a permanens adap-

13 A munkásmozgalom hanyatlásához köthető társadalmi sérülékenység léthelyzeteinek kollektív dimenziójára kitűnően mutat rá S. Beaud és M. Pialoux, *Retour sur la condition ouvrière*, id. mű.

14 Ahhoz a „meglepetéshez”, amit a 2002-es elnökválasztás első fordulója okozott (amikor is a munkanélküliek, a bizonytalan foglalkoztatásúak, valamint egyes munkás- és alkalmazotti csoportok elsőpró arányban a *Front national* képviselőire szavaztak) sokféle magyarázatot fűztek. Ezek közül lásd Michel Pialoux és Florence Weber, „La gauche et les classes populaires. Réflexions sur un divorce”, *Mouvements*, no 23, 2002. szeptember-október.

tálódás, a vége-hossza nincs továbbképzés lapjára föltenni. Márpedig nyilvánvalóan vannak társadalmi csoportok, amelyeknek semmi eszköz nincs a kezükben, hogy megfelelhessenek ennek a kihívásnak. Tegyük hozzá, igazából nem is nagyon törődtünk azzal, hogy a segítségükre siessünk. A vállalatok rugalmasságra való kényszerítését például szinte soha nem kísérték olyan intézkedések, amelyek hatékonyan elősegítették volna, hogy az érintett szereplők képesek legyenek alkalmazkodni a megváltozott feltételekhez. Így hát ezek a csoportok jobbik esetben a világgazdaság munkaerő-állományának legalja csoportjait fogják alkotni. Rosszabbik esetben „foglalkoztathatatlaná” válnak, s arra ítéltetnek, hogy a hatékonyság és a teljesítmény rendezőelve szerint működő társadalmi univerzum sötét, dohos zugaiban húzzák meg magukat.

Mindez erőteljesen belejátszik a biztonságihiány erősödésébe. Ha napjainkra igazzá vált, hogy a biztonságihiány egyre közvetlenebbül kitapintható, ennek jelentős mértékben az az oka, hogy a lakosság egyes csoportjai mostanra érzelmileg már elfogadták, hogy magukra hagyták őket, hogy leszakadtak a többségtől, hogy nem bírnak vele lépést tartani, s képtelenek a mind jobban megváltozó világban urai maradni saját sorsuknak, jövőjüknek. Nincs tehát mit csodálkoznunk azon, hogy a számukra fontos értékek sokkal inkább a múltra vonatkoznak, ahelyett, hogy egy félelemekkel teli jövőre vonatkoznának. A *ressentiment* lelkiállapota nem készítet sem a nagylelkűségre, sem a kockázatvállalásra. Inkább az olyan védekező attitűdök kialakulásának kedvez, melyek nemcsak az újdonságot zárják ki és tekintik idegennek, de a pluralizmust és a különbségek tolerálását is. Az „áldozatul” vetetteknek a többi társadalmi csoportokkal fönntartott kapcsolatait az jellemzi, hogy nem nagyon tolerálják az azok képviselte másság jegyeit, inkább bűnbakot keresnek bennük, akik felelőssé lenne tehető azért, hogy ők elvesztek a világ számára.

A *poujade*-izmusban – melynek legfrissebb változata most éppen a Le Pen által életre keltett mozgalom – tehát az bizonyul általánosítható érvényűnek, hogy egyes csoportok a társadalmi konfliktusok okozta dühüket a hozzájuk legközelebb álló társadalmi csoportokon vezetik le. Valamikor ez abban az irigységben és lenézésben mutatkozott meg, amelyet a maga-ura dolgozó ember érzett az alkalmazotti státusban foglalkoztatottakkal szemben, akik nem restellnek mindenféle társadalmi előnyökre igényt formálni, akik szabadságra mennek, és nyugodtan kivárlják a nyugdíjas élet szépségeit, miközben a kiskereskedő hajnali ötkor kel, hogy a vásárcsarnokban megvegye az árut, és este kilencig dolgozik, hogy sikerüljön eladnia. Ma pedig abban a rasszizmusban, melyet a bevándorlókkal szemben érez, akik érteni nem értenek semmihez, de engedelmesek és meghunyászkodók, s ezért inkább rájuk esik a választás a munkaerőpiacon; akik bezsebelik a szociális segélyeket, melyeknek igazából a becsületes franciának kellene járniuk, s akik dologtalan semmittevők, de úgy viselkednek, mintha ők lennének itt az urak. Mindebben kevésbé az az érdekes, hogy ez a kép hamis, és hogy a vádak többnyire megalapozatlanok. Az számít, hogy általánosan elterjedtnek mondhatók, s olyan erővel hatnak, hogy a velük szemben fölhozott erkölcsi érvek kevésnek bizonyulnak a semlegesítésükhöz.

De mellesleg: ugyan miért is várnánk a leghátrányosabb helyzetű csoportoktól, hogy szociológusfejjel elemezzék helyzetük sajátosságait, s dolgozzanak ki valami magyarázattal szolgáló elméletet? (A 19. század ipari proletariátusának is meglehetősen sok idejébe tellett, míg munkásosztállyá szerveződött.) Teljességgel érthető tehát, hogy társadalmi reakcióik intellektuálisan „rövidre zártak”, s mellőzik mindazon hosszú és bonyolult oksági láncolatoknak a végigkövetését, melyek a helyzet megértéséhez nélkülözhetetlenek lennének, s amelyek olykor bizony a szaképzett közgazdászt vagy a társadalomtudományok avatott művelőjét is próbára teszik. A *ressentiment* mint a társadalmi nyomorúságra adott társadalmi válaszreakció mindig a fajtájához legközelebbi csoportokat veszi célba. A „fehér kisemberek” reakciója ez, azoké a társadalmi ranglétra alján álló csoportoké, amelyek szegénysorba süllyednek, s egyszer csak azt veszik észre, hogy hozzájuk hasonlóan szegény (vagy még náluk is szegényebb) csoportokkal kell adáz konkurenciaharcot vívniuk. Ez történt az Egyesült Államokban azokkal a polgárháborúban tönkrement déli fehérekkel, akik lecsúsztak a feketék szintjére (s bár a feketék esetenként még náluk is szegényebbek lehettek, viszont éppen akkor váltak szabad emberekké!). Ez a „kisember” keresi a magyarázatot, ami érthetővé tenné számára a vele bekövetkezett eseményeket, s hogy felsőbbrendűnek érezhesse magát „vetélytársainál”, kénytelen a rasszista gyűlölethez és lenézésből erőt meríteni. Szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy ma is, itt Franciaországban is találhatók „fehér kisemberek”¹⁵.

Ezek alapján megérthetjük, miért mutatkozik a biztonságihiány aktuális témaköre szempontjából paradigmaticusnak a „külvárosok problémája”. A „problémás” negyedekben halmozottan fordulnak elő a biztonságvesztéshez vezető legfontosabb tényezők: a munkanélküliek, bizonytalan foglalkoztatottságúak, marginális tevékenységekre kényszerültek magas arányszáma; lélektelen lakókörnyezet és leromlott lakások; különböző etnikai csoportok promiszkuus egymás-mellett-élése; munkára szert tenni nem tudó, s ezért társadalmi haszontalanságuk stigmáját hordozó fiatalok feltűnő szem-előtt-léte; a kábítószer-kereskedelemhez és az orgazdasághoz kötődő bűnöző tevékenységek nyílt gyakorlása; a brutalitások, a pattanásig feszült légkör mindennapossága; a „rendfenntartó erőkkal” való összezapások gyakorisága, s effélék. A társadalmi létbizonytalanság és a megromlott közbiztonság itt kölcsönösen előfeltételezik és gerjesztik egymást. De az, ahogy ezeket a csöppet sem idillikus körülményeket a külvárosok kérdéskörének demonizálására – és különösen a külvárosi fiatalok stigmatizálására – használják föl, olyan, a társadalom konfliktusterheltségétől kiváltott indulatáttételi folyamatról tanúskodik,

15 Nem szeretném, ha e szókapcsolatból (mely szándékom szerint épp oly „objektív” elnevezés mint a poujade-izmus szakmai kategóriája) bárki is annak a „fehér kisembernek” a lenézését olvasná ki, akire a terminus vonatkozik. Egyrészt: a nekik tulajdonítható reakciók csak zavarodottságukról árulkodnak azokkal a helyzetekkel szemben, melyeket nem ők választottak maguknak, s amelyekért nem is elsősorban ők felelősek. Másrészt meg: az osztályelőítéletesség nem a szegény emberek monopóliuma. A „széplélek” burzsoázia a 19. században például tősgyökeres osztálygyűlöletről tett tanúbizonyságot azokkal az „új barbárokkal” szemben, akiknek az iparfejlődés kezdeti időszakában a proletárokat hinni vélték.

amely akár állandó generatív elemévé is válhat a biztonsághiány-problematikának. A külvárosok „életvilágának” az a színpadias beállítása, amely rögeszmésen a biztonsághiány paradigmájaként kezeli ezeket a körülményeket és amelynek sugalmazásán vállvetve dolgozik együtt a politikai hatalom, a tömegkommunikációs csatornák tömege és a közvélemény jelentős része, voltaképp nem egyéb, mint a *veszélyes néposztályok kategóriájának visszahozatala a köztudatba*. Vagyis egy kísérlet arra, hogy jól meghatározott, a társadalom peremére vetett csoportokra vetítsék ki s nekik tulajdonítsák mindazokat a veszedelmeket, amelyek a világban föllelhetők. A 19. században az ipari proletariátusnak jutott ez a bűnbak-szerep: a kétkezi dolgozók és a veszélyes néposztályok közé egyenlőség-jelet tettek. Ugyanis ebben az időszakban a proletárok – még ha legtöbbjük keményen dolgozott is – nem a foglalkoztatottság stabil formáinak keretein belül tevékenykedtek. Az iparvárosok peremkerületeibe egy szerves összefüggéseiből kiszakított falusi eredetű kultúrát hoztak magukkal, amelyet a város lakó népség csak a kultúra hiányaként volt képes értelmezni; mindig kétséges volt, jutnak-e munkához és a fejük fölé fedélhez, s ez nem igen kedvezett az életre szóló családi kapcsolatoknak s a tiszteletre méltó erkölcsök gyakorlásának. Ahogyan Auguste Comte fogalmaz, ezek a proletárok „tábort ütöttek az európai társadalomban, de otthonra nem leltek benne”¹⁶. E címke akár a mai külvárosok népességére is jól illik, vagyis hát pontosabban arra a képre, melyet róla oly előszeretettel alakítottak ki. „Nem leltek otthonra”, vagyis a társadalom nem fogadta be őket, s (akárcsak hajdanán a proletárok esetében) jó oka van annak, hogy miért nem sikerül ezt elérniük: kultúrájuk különbözik az itteni emberekéétől, munka- vagy lakáskeresésben rendre a negatív diszkrimináció falába ütköznek,¹⁷ nap mint nap tapasztalniuk kell a lakosság és a rendfenntartó erők egyes csoportjainak ellenségességét, és a többi, és a többi...

Ezekben a helyzetekben az a drámai, hogy a megfogalmazódó erkölcsi

16 Auguste Comte, *Système de politique positive*, 1929-es kiadás, 411. old. Még korábban a csavargók töltötték be a „veszélyes néposztály” szerepét, bennük látszott összpontosulni a preindusztriális társadalmak biztonságvesztés-érzete. Másik megnyilvánulása annak a típusos viszonyrendszernek, melyet a társadalmak a peremre szorult tagjaikkal fönntartanak, s amely egyetemes antropológiai érvénnyel látszik bírni: a belső ellenséget mindig olyannak mutatni, mely a társadalom peremvidéken grasszál, azokban a csoportokban, amelyek jószerevével idegenek, hisz többnyire máshonnét vándorolnak ide, nem az uralkodó kultúra elvei és értékei szerint élnek, s kívül tartják magukat a társadalmi kapcsolatrendszerek közös áramán.

17 Az a foglalkoztatási diszkrimináció, mely a bőr színén, vagy a név „idegenes hangzásán” alapul mindennapos jelenségnek mondható, s nem csak erkölcsileg minősül elítélendőnek, de szögesen ellentétes az uralkodó liberalizmus fitogtatott elveivel is. A liberális ideológia egyrészt elítél mindent, ami korlátozni akarná a munkaerőpiac felszabadítását, s ennek okán szembe is fordul a munkajog nyújtotta védelmekkel, amelyek esetenként meggátolják a piac szabad megnyitását. Másfelől azonban ezzel párhuzamosan bátorítja a bevándorlási politikák protekcionizmusát, és eltűri, hogy a munkavállalókkal szemben azt a diszkriminatív gyakorlatot folytassák, hogy „egzotikus profiljukra” hivatkozva azonos képzettség mellett hátrányba kerüljenek a hazai munkavállalóval szemben. Érdeemes nyomatékka rámutatnunk a jelenlegi liberalizmusnak erre az ellentmondására: minden erővel az árucikkek szabad mozgásának biztosítására törekszik, ugyanakkor azonban készséggel húz hasznát azokból a politikai és társadalmi korlátozásokból, amelyeket az emberek szabad mozgása ellenében emelnek.

elítélésnek mindig van – legalábbis részlegesen – igazolható tapasztalati alapja. Ezek az életkörülmények nem faragnak angyalt az emberből, s a külvárosokban kétségtelenül magasabb a veszélyeztettség, a társadalmi is, az állampolgári is, mint egyebütt. Mindazonáltal a gondolkodás e „rövidre zárása” lélegzetállító. Ha valaki néhány tízezernyi fiatalban (akiket sokszor sokkal inkább a drogos kábaság, mint az elvetemültség vezérel) próbálja fölmutathatni a társadalom minden gondjának-bajának esszenciájaként fölfogott biztonságihiány-kérdést (mely úgymond köztársaságunk társadalmi rendjét ásná alá), az ennek az általános biztonságihiánynak a problematikáját elképesztő koncentráttummá sűríti. Kétségtelen, hogy az ilyesféle stratégia nem nélkülöz bizonyos előnyöket. Segítségével megkerülhető, hogy a közbiztonság romlásában szerepet játszó minden tényezőt számításba kelljen vennünk (amelyek pedig legalább annyira függvényei a társadalmi biztonságihiánynak, mint a bűnözői hajlamoknak). Lehetővé teszik azt is, hogy egész arzenálját lehessen bevetni az olyan eszközöknek, amelyek ha nem is kifejezetten hatékonyak, de legalább rendelkezésre állnak, s amelyekben használati utasítás is akad. A bűncselekmények megtorlása, a vétkesek megbüntetése, a „zéró tolerancia” meghirdetése (ha mégannyira növelni kell is érte a bírói kar és a rendőrségi állomány létszámát) mind-mind leegyszerűsítő rövidre zárás annak a probléma-együttesnek a bonyolultságához képest, amely a biztonságok megrendülése nyomán a felszínre bukkan. De ezek a stratégiák legalább azzal a nem lekicsinyelhető előnnyel járnak – főként ha ügyes szcenikai formában találják s határozott elszántsággal hajtják végre őket –, hogy anélkül prezentálják látványosan tetteikészségünket (lám, mi aztán nem vagyunk patópálok!), hogy mindenféle delikát kérdésekkel kelljen bajlódniunk – vö. munkanélküliség, társadalmi egyenlőtlenségek, fajgyűlölet s effélék –, amelyeknek mind részük van abban, hogy az emberek úgy kezdik érezni: biztonságérzetük erősen megrendült.¹⁸ Lehet, hogy politikailag ez rövid távon kifizetődő, de fönntartással és kétellyel kell fogadnunk, hogy vajon valóban ez lenne a megfelelő válasz a „mit jelent védelmekben részesülni” kérdésére.

18 Megvilágító erejű lehet mindennek azzal való analógiája, ahogyan a preindusztriális társadalmakban a csavargás kérdést gondolták elintézhetni. A középkor végétől kezdődően a Francia Királyság (s általánosabb érvennyel az egész nyugat-európai társadalom) a csavargás és koldulás visszaszorítását és fölszámolását tette meg „szociálpolitikája” alapjává, s semmilyen eszköztől nem riadt vissza, hogy ebben sikert mutathasson föl. De annak ellenére, hogy a hatóságok sok százezer csavargót számúznak, állítanak pellengérre, küldenek gályarabságra, húznak föl, s a többi... igencsak kételkedhetünk ezen intézkedések hatékonyságában, hiszen sok évszázadon keresztül kell újra, rendre hozzájuk folyamodni, amint kiderül az előző intézkedéssorozat kudarca. Biztosra vehetjük, hogy az intézkedések kivételesen kegyetlen volta sokakat visszatartott attól, hogy – akár még megélhetési források híján is – ily veszélyes ösvényre lépjenek. Hja, a legjobb megelőzés a kemény szankcionálás! De a probléma egészen az *Ancien Régime* végéig megoldatlan maradt, mert a fejét szívós állandósággal felütő csavargást és koldulást nem más táplálta, mint a tömeges nyomor és a munkaerőpiacnak a céhrendszer révén történő mesterséges korlátozása. A csavargás fölszámolására adott liberális válasz a munkához hozzájutás szabadddá tételének kinyilvánítása volt (lásd a Le Chapelier törvényt). De ahhoz, hogy idáig eljuthassunk, a Forradalom kellett, s mindehhez tegyük hozzá, hogy ez a válasz sem volt híjával a biztonságihiány kérdéskörében később problémákat okozó hatásoknak: ez teremtette meg a proletariátus létrejöttének lehetőségét, mely osztály aztán maga is „veszélyes néposztálynak” fog majd minősülni.

Túllépve a külvárosok kérdésén és a bűnözés problémáin, azt látjuk, hogy a szociális állam egyre inkább egy *biztonságszavatoló állammá* alakul át, amely szavaiban és tetteiben a törvényhez és a rendhez való visszatérésen munkálkodik: a közhatalmat mintha lényegében csak a hatalomgyakorlás érdekelné. Az állampolgári biztonsághiány alapvető problémákat vet föl, s az államnak kötelessége ezekkel szembenéznie.¹⁹ De minden azt mutatja, hogy ma, Franciaországban, az állam azt tekinti hitelessége próbakövének, hogy harcosan szembeszáll a biztonságromlással. Márpedig kizárt dolog, hogy ez a fajta válasz érdemben befolyást gyakorolhasson *minden*, e tekintetben releváns tényezőre. Ehhez ugyanis szembe kellene fordulni az uralkodó individualizációs dinamikával, amelyről kimutattuk már, hogy keresztül-kasul áthatja a társadalom egészét, szembe kellene fordulni a konkurenciaharc áldásosságának és a versenyképesség dicséretének ideológiájával, amelynek, hitvallói szerint, a vállalaton belül és a piacon egyaránt érvényre jutnia és uralkodnia kell. A pusztán csak biztonságot szavatoló állam ezért szükségszerűen ítéli magát arra, hogy ellentmondásba keveredjék önmagával: egyik oldalon az eltökélt hatalomgyakorlás, amely az állampolgári biztonság védelmében visszaállítja a rendőrállamot; a másik oldalon pedig lazaság és engedékenység annak a gazdasági liberalizmusnak a következményeivel szemben, amely a társadalmi létbizonytalanságot táplálja. Az ilyen válasz csak akkor lenne életképes, ha az állampolgári biztonság és a társadalmi létbiztonság két külön, egymással semmiféle kapcsolatban nem álló szféra lenne. Márpedig nyilvánvaló, hogy ennek az ellenkezője igaz.

Negyedik fejezet

Új kockázatok, újfajta problematika

Úgy tűnik, hogy nagyjából az 1980-as évek óta a biztonságok megrendülésének újfajta problematikájával kell szembenéznünk. Ez attól mondható újfajtának, hogy kivételesen bonyolultnak mutatkozik annak okán, hogy a társadalmi változások két nagy trendje kapcsolódik benne össze.

Lássuk az elsőt! Ez lényegében abból áll, hogy egyre nehezebb biztosítottá válni a legfontosabb, „klasszikusnak” nevezhető társadalmi kockázatok esetében (baleset, betegség, munkanélküliség, az életkornak vagy valamely fogyatékoságnak betudható munkaképtelenné válás...), amelyek pedig már nagyjából kezelhetőnek tűntek. Az elemzésnek ezen a nyomvonalán haladva a korábbiakban már rámutattunk, hogy üzemzavar következett be azoknak a védelmi rendszereknek a működésében, amelyek valamikor, a bér munkás-társadalom fejlődésének adott pillana-

¹⁹ Ezzel kapcsolatban lásd például Hugues Lagrange, *Demandes de sécurité. France, Europe, États-Unis*, Paris, Le Seuil/La République des Idées, 2003, illetve Didier Peyrat, *Éloge de la sécurité*, Paris, Gallimard/Le Monde, 2003. Ez ellen a biztonsághiány ellen annál is inkább méltányos fölvenni a küzdelmet, mert többnyire éppen a szóban forgó negyedek lakóit sújtja, akiknek a társadalmi létbizonytalansággal is szembe kell nézniük. Ebben az értelemben az állampolgári biztonsághiány és a társadalmi létbizonytalanság együttese éppen hogy a bűnözői tevékenységeknek áldozatul esőket sújtja.

tában a foglalkoztatás stabilitásának feltételei közt bontakoztak ki, s ezt az üzemzavart aztán a rendszerek lassú eróziója követte. A szociális nemzetállam kereteinek meggyengülésével azok az emberek, illetve embercsoportok, akik-amelyek képtelenek úrrá lenni a hetvenes évek közepe óta bekövetkezett társadalmi és gazdasági változások következményein, egyre sebezhetőbbekké válnak. Ebből egyenesen adódik egyfajta, a jövővel szemben érzett biztonság- és talajvesztés, amely fokozza az állampolgári létbizonytalanságot, különösen a külvárosokban, ahol a társadalmi fölbomlás legfőbb elemei különös töménységben lelhetők föl.

KOCKÁZATOK, VESZÉLYEK ÉS VESZTESÉGEK

De miközben a klasszikus biztosítási rendszerek törékennyé váltak, e folyamattal párhuzamosan *a kockázatoknak egy új generációja* is fölbukkant (vagy legalábbis olyan veszélyek jelennek meg, amelyeket hajlamosak vagyunk így minősíteni): ipariak, technológiaiak, egészségügyiak, természetiek, ökológiaiak... a sort folytathatnánk. Az ő esetükben olyan új problematikáról van szó, amely nincs közvetlen kapcsolatban a korábbi-
val, hiszen fölbukkanása, a lényegét tekintve egy másfajta problémahalmazhoz kötődik: ahhoz ti., hogy a tudomány és a technológia szembe fordult azzal a természettel és környezettel, amelyet úgymond éppen az ember szolgálatára igájukba akartak hajtani. Mindkettő fejlődése rendre ellenőrizhetetlen, kezelhetetlen, kordában nem tartható következményekhez vezet. A kockázatok elszaporodása e vonatkozásban szorosan kötődik a modernitás fejlődéspályájához. Ezen az alapon nevezi Ulrich Beck „rizikótársadalomnak” modern világunkat, melynek meghatározó vonása, hogy a civilizáció jövőjének rendezőelve többé már nem az általános haladás, hanem az elbizonytalanodás egyetemes princípiuma. A modern ember szemhatárát az elvesztett biztonságok rajzolják ki. A világ: kockázat kockázat hátán. „A Föld: katapultáló szerkezet.”²⁰

A biztonsághiányról való aktuális gondolkodásunknak igazodnia kell ehhez a paraméterhez. Ha védetten élni annyit tesz, hogy képesek vagyunk biztonságot nyújtani az élet legfontosabb kockázati tényezői ellen, ez a biztonság napjainkra kettős értelemben is elégtelennek mutatkozik: meggyöngültek a „klasszikus” fedezetek, s ehhez hozzátehetjük, hogy általánossá vált a tehetetlenségérzet azokkal az új fenyegetésekkel szemben, amelyek szemlátomást részét képezik a modernitás fejlődési folyamatainak. Megkockáztathatjuk azt a hipotézist, hogy napjaink *biztonságkereső frusztráltsága* e kettős forrásvidékről táplálkozik. Éppen ezért kell rámutatnunk nemcsak a két elem közötti összefüggésre, de arra is, hogy ez az összefüggés, összekuszálva a szálakat, miért nehezíti a tisztánlátást. A kockázatokra való érzékenység jelenlegi inflálódása nyomán a biztonságkeresés véget sosem érő, frusztráltságra ítélt törekvéssé lesz. Célra vezető azonban, ha azon a fogalmon belül, amit ma kockázat néven nevezünk, különválasztjuk a létezésnek azokat a véletlenszerűen bekövetkező eseményeit, amelyek fölött (mert társadalmiasíthatók) úrrá tudunk lenni azokon a fenyegető veszélyeken, amelyeknek létezését tudomásul

20 U. Beck, *The Risk Society*, id. mű.

kell vennünk, de amelyek ellen semmit nem tehetünk, s ezért úgy kell elfogadnunk őket, mint amelyek (meglehet, időlegesen csak, de) határt szabnak annak, hogy egy társadalom milyen védelmi programokat vállalhat.

Az az állítás ugyanis, hogy „rizikótársadalomban” élünk, a fogalom erősen vitatható extrapolálásán alapul. Kockázat – ez a szó eredeti, szoros értelmében olyan előrelátható eseményt jelent, amelynél bekövetkeztének valószínűsége is, az általa okozott kár költségkihatásai is megbecsülhetők. Az esemény bekövetkeztének áldozatai kártalaníthatóak, mert a költségek egy kockázatközösség tagjai között megoszthatók.²¹ A kárbiztosítás igen zseniális találmánynak bizonyult: azáltal, hogy a különböző, előrelátható veszélyekkel szemben egymás iránt *szolidáris* tett egyének közösségei körében megoszthatóvá teszi a költségterheket, lehetővé tette a kockázatok kezelését. A kötelező biztosítás általánossá tétele (ami feltételezi az állam garanciavállalását) volt az a királyi út, amely elvezetett a „biztosított társadalom” kialakulásához, egy olyan társadalom létrejöttéhez, amelyben az egyes egyének azon az alapon nyernek védeltséget (vannak biztosítva), hogy olyan csoportokba tartoznak bele, melyeknek tagjai, annak érdekében, hogy megosszák egymással és egymás között a kockázati költségeket, hajlandónak mutatkoznak járulékbefizetésre. A társadalmiasított kockázatok kockázatfedezeti alapjául egy szolidarisztikus (vagy, ha tetszik, kölcsönös segítő társasági) modell szolgál.

Egy „rizikótársadalomban” biztonságunk védelme nem látható el a fenti módon. Az új kockázatok jószerivel előreláthatatlanok, nem kalkulálhatunk velük egy valószínűségelméleti logika alapján, s olyan visszafordíthatatlan következményekkel járnak, amelyeknek költségkihatásai ugyancsak nem kalkulálhatóak előre. Egy, a csernobilihez fogható katasztrófa, vagy a kergemarha-kór nem „megosztható” kockázat, egyiket sem lehet a biztosítási rendszerek keretei között kivédeni. Vagyis nem kockázatok – a szó szoros értelmében –, inkább vészhozó eseményeknek, baljós fenyegetésnek tekinthetjük őket, olyan veszélyeknek, amelyekkel szemben, ha egyszer bekövetkeznek, nem rendelkezünk sem adekvát védekezési technológiákkal, sem azzal a tudással, amely kiszámíthatóvá tenné bekövetkeztük időpontját. Az „új kockázatok” előreláthatatlansága, következményeik tragikus súlya és visszafordíthatatlan jellege gyakran oda vezet, hogy a legjobb megelőzési stratégiának még akkor is az bizonyul, ha felkészülünk a legrosszabbra, és állandóan készenlétben állunk az ellenlépésre. (Ha nem lehet tudni, vajon megfertőződött-e valamelyik állat, az egész gulyát le kell vágni, s így a gazdasági és társadalmi következmények aránytalanul súlyosak a tényleges kockázati tényezőhöz viszonyítva.) Erről a kérdésről hosszan értekezhetnénk: hiszen előfordulhat, hogy elkerülendő egy valószínűtlen esemény bekövetkeztét (melynek valószínű(tlen)ségét még csak megbecsülni sem vagyunk képesek), nagyon is kézzelfogható, valóságos károkat okozunk.²²

21 Lásd Patrick Péretti-Watel, *La Société du risque*, Paris, la Découverte, 2001.

22 Az *elővigyázatossági elv* hozza magával ezt a logikát. Paradox módon éppen azért kell döntenünk, mert bizonytalanságban vagyunk. Azért kell most döntenünk, mert e pillanatban ugyan még nem biztos, hogy fenyeget-e veszély, de holnapra kiderülhet, hogy nagyon is.

A kockázat fogalmának napjainkban érzékelhető inflálódása egyben azt is eredményezi, hogy egyre inkább összetévesztjük egymással a *kockázatot* és a *veszélyt*. Amikor Anthony Giddenshez hasonlóan, „a kockázat kultúrájáról” beszélünk,²³ azt juttatjuk kifejezésre, hogy fokozódó mértékben lettünk érzékenyek a modern világ egyre szaporodó új veszélyeire, melyeket az ember maga kelt életre a tudomány és a technológia ellenőrizetlen alkalmazásával, illetve a gazdasági fejlődés „instrumentalizálásával”, vagyis azzal a törekvésével, hogy az egész világot árucikké változtassa. Persze egyetlen társadalom sem képes arra, hogy teljességgel kiküszöbölje mindazokat a veszélyeket, amelyekkel a jövő szűkséggépp terhes. De a tapasztalat azt mutatja, hogy amikor a legtöbb kárt okozó csapásokat sikerül megfékezni, a kockázatok iránti érzékenység mutatója kimozdul, és újabb veszélyeket jelez. Manapság azonban ez a mutató annyira kileng a skálamaximum felé, hogy tökéletesen irreálisá srófolja föl a biztonságigény iránti keresletet. Vagyis a „kockázat kultúrája” maga gyártja a veszélyeket. Vegyünk egy meglehetősen triviális példát. Az emberiség számára sokáig az éhínség jelentette a „táplálkozási kockázatot”. Sok országban még ma is ez jelenti. Ezzel szemben a jómódú országokban mára maga a táplálkozás vált veszélyforrássá. Nemcsak a kergekóros marhában föllelhető prionra kell gondolnunk, hanem arra, hogy hónapról hónapra bővül az élelmiszerekben föllelhető rákkeltő adalékok listája. Az élelmiszeripari termékek esetében a „nulla-kockázat” keresése azt jelentené (ó, az „elővigyázatossági elv” logikája!), hogy lemondunk az evésről. Mivel ez nem bizonyul járható útnak, marad a gyanakvás és a szorongás, miközben a levesünket kanalazzuk.

Ha ma újra föl akarjuk vetni a védőrendszerek kérdését, azzal kell kezdenünk, hogy világosan elhatároljuk magunkat a kockázat-fogalom mostani inflációs divatjától, mely fékevesztetté fokozva a biztonság akarást, és csak annyit ér el ezzel, hogy megfoszt a biztonság, a védetség lehetőségétől. Vagyis hangsúlyoznunk kell, hogy nincs olyan program, amely – ha mégannyira biztonságos jövővel kecsegtetne is – kiiktathatóvá tenné a bizonytalanságot és a veszélyhelyzeteket. A „kockázat kultúrája” kitágítja a kockázat fogalmát, egyszersmind azonban tartalmát kiüresíti, és így a gyakorlatban használhatatlanná teszi. A kockázat fölidézése akkor legitim, ha nem az a célja, hogy a bizonytalanságot és a félelmet tegyük a jövő központi elemévé, hanem, éppen ellenkezőleg, arra szolgál hivatkozási alapul, hogy megfelelő eszközök kidolgozásával próbáljunk úrrá lenni fölöttük, csökkentjük a bizonytalanságot és biztonságosabbá tegyük a jövőt. Így sikerült, valamikor régen, közösségi „kezelésbe vételük” révén, úrrá lennünk a klasszikus társadalmi kockázatok fölött. Mivel azonban azóta „újabb kockázatok” fenyegetnek, föl kell tennünk magunknak a kérdést: jóllehet szokás rájuk úgy tekinteni, mint elkerülhetetlen végzetre (Anthony Giddens szavaival élve²⁴ mint „a modernitás alapvető jellegzetességére egy egyénekből álló társadalomban”), de vajon fölbukkanásuknak nincs-e valamilyen társadalmi és politikai dimenziója? Egy individuumokból összetevődő társadalom szerves tartozékát jelen-

23 Lásd Anthony Giddens, *Les Conséquences de la modernité*, Paris, L'Harmattan, 1994.

24 A. Giddens, *Modernity and Self-Identity*, Stanford University Press, 1991, 224.

tik-e, vagy pedig olyan gazdasági és politikai választások következményei, melyek kapcsán megállapítható, hogy kiket terhel a felelősség? Nagyön sok ilyen kockázat (környezetszennyezés, üvegház-hatás stb.) ugyanis értelmezhető a természetes egyensúlyokat – a termelékenység féktelen növelése és bolygónk forrásainak esztelen kizsákmányolása következtében – fölbörítı bumeráng-effektusnak. Hasonlóképpen pontatlan lenne Ulrich Beck nyomán azt állítani, hogy ezek a „kockázatok” nem ismernek osztálykorlátokat, ha úgy tetszik, „demokratikusan” fenyegetnek mindenkit. Egészen biztos például, hogy a leginkább környezetszennyező iparágakat előszeretettel telepítik a fejlődő országokba, és döntően azok a népe sség ek vannak kitéve káros hatásainak, amelyek a leginkább meg vannak fosztva a higi éné t és a biztonságukat szavatoló, a károkozás megelőzésére vagy az okozott károk helyreállítására lehetőséget nyújtó eszközöktől. Ezeknek a „kockázatoknak” az eloszlásában kiáltó igazságtalanságokra bukkanhatunk, főként ha világméreteken vetjük föl a problémákat – márpedig ezen a szinten kell fölvetnünk őket, hiszen figyelembe kell vennünk az összefüggést az ilyen típusú károk terjedése és a globalizáció működésmódja között.

Kockázatok helyett (még ha „új típusúak” legyenek is) valószínűleg célszerűbb *károkról* vagy *ártalmakról* beszélnünk. Ez nem azt jelenti, hogy ne lehetnénk úrrá fölöttük, csak azt, hogy másfélének kell lennie a megfelelő riposzttnak, mint azoknak a módszereknek, amelyek a klasszikus társadalmi kockázatok leküzdésében alkalmasnak mutatkoztak. Gondolom, mindenki számára elég világos, hogy ha egy erősen környezetszennyező iparág a harmadik világ valamely különösen hátrányos helyzetű régiójában ver tanyát, és ott kizsákmányolhatja az olcsón rendelkezésre álló munkaerőt, akkor ennek kivédésére nem az a megfelelő reakció, hogy a bennszülött lakosságot erőszakkal rákényszerítjük: a kockázatok megosztandó, kössön biztosítást a bekövetkező ártalmak ellen. Megfelelő válasznak sokkal inkább az lenne tekinthető, hogy betilt-suk a kizsákmányolásnak ezeket az új, „planetáris” formáit, vagy legalábbis olyan szigorú szabályozásokat tegyünk kötelezővé az ezekből hasznot húzó multinacionális vállalatok számára, amelyek összeegyeztethetők a fejlődés tartós fenntarthatóságának követelményeivel. Így például olyan transznacionális politikai intézményeket hozhatnánk létre, amelyek elegendő hatalommal rendelkeznek ahhoz, hogy korlátokat szabjanak a profitszerzési dühnek, és képesek lennének domesztikálni a világpiacot.

PRIVATIZÁLJUK VAGY KOLLEKTIVIZÁLJUK-E A KOCKÁZATOKAT?

Jelenleg híjával vagyunk az ilyen intézményeknek, így aztán jószerével védtelennek bizonyulunk a fentebb leírt ártalmakkal szemben. De legalább kezdjük el megkövetelni, hogy a napjainkban fölbukkanó problémák sajátyszerűségét, illetve annak vizsgálatát, hogy kik a felelősök ezekért a rendszerint „elkerülhetetlennek” minősített problémákért, ne mis-másolják el a kockázat kvázi-metafizikájára való hivatkozással. A kockázat egyetemleges, illetve differenciálatlan jellegét hangsúlyozó ideológiára („rizikótársadalom”, „kockázat-kultúra”, s effélék) manapság privi-

legizált elméleti referenciaként hivatkoznak különösen olyankor, amikor valaki vádlón rá kíván mutatni, mennyire elégtelenek és avított idejét-múltak a klasszikus védelmi eljárások, illetve hogy mennyire tehetetlen az állam az új gazdasági helyzet kihívásaival szemben. Ezzel szemben alternatívát, úgymond, nem jelenthet más, mint a magánbiztosítások fölfuttatása. Így válik érthetővé, hogyan is történhetett meg, hogy a biztosítási eszmének a neoliberális áramlaton belüli bajnokai egy csapásra lelkes szószólói lettek Ulrich Beck vagy Anthony Giddens nézeteinek, nem egyszer akár túl is lícitálva őket. François Ewald és Denis Kessler például, meglepő pálfordulattal, hajlamosak a kockázati tényezőben – mintegy antropológiai dimenziót kölcsönözve annak – „az egyén kvalitásának mércéjét”, „minden dolgok mértékét” fölfedezni, mintha a kockázat, mely az embertől független esemény bekövetkeztének valószínűsége, alkotóeleme lehetne magának az individuumnak.²⁵ A kockázatnak efféle „naturalizálását” Ernest-Antoine Seillière a nevetségességig fokozza, amikor az emberiséget egyszerűen két csoportra osztja: rizikofilekre és rizikofóbokra, azaz kockázatkeresőkre és kockázatkerülőkre.²⁶ Sőt, a kockázatok elszaporodásának hangsúlyozása együtt jár a közösségi hovatartozásaiból kiszakadt, kiilleszkedett (Giddens a *disembedded* szót használja) ember fölmagasztalásával. Innentől kezdve az individuum a kockázatok embere, hajóját veszélyes szirtek és zátonyok közt kormányzó hajós, aki maga definiálja a kockázatokhoz való viszonyát. Ebbe a képbe persze nem nagyon fér bele a szociális állam és a biztosítási kötelezettség, az összes jogi garanciákkal. Szoros kapcsolat van a „kockázat-robbanás”, a társadalmi gyakorlat hiperindividualizációja és a biztosításkötések privatizációja között. Ha a kockázatok a végtelenségig szaporodnak, s ha az egyénnek egyedül kell szembefordulnia velük, a magára hagyott individuumra marad az a feladat, hogy *magánemberként* biztosítsa magát – ha képes erre. Ettől kezdve a kockázatok fölötti uralom nem közösségi vállalkozás, hanem individuális stratégia; a magánbiztosítók jövőjét a kockázati tényezők elszaporodása pedig automatikusan biztosítja – ugyanis gyakorlatilag telíthetetlennek bizonyuló piacot kínál a biztosító-társaságoknak.

A másik módja annak, hogy szembenézzünk ezzel a helyzettel, az lehet, ha rávilágítunk a biztonsághiány új tényezőinek társadalmi dimenzióira, s föl tesszük magunknak a kérdést, hogyan lehetne közösségi módszerekkel föllépni ellenük. Nem árt, ha tisztában vagyunk vele: manapság rendkívül nehéz ennek a feladatnak megfelelni. Ami azokat a jelenségeket illeti, melyeket a szó szokott értelmében vett „kockázatok” helyett célszerűbbnek látszik a jelenlegi gazdasági és társadalmi fejlődés teremtette, korábban ismeretlen „ártalmaknak” tekinteni, e nehézségek elég nyilvánvalóak. Jóllehet egyre inkább tudatára ébredünk, milyen károkat okoz a vadglobalizáció (lásd a „Másik világot!” követelő mozgalmak szimpatizánsainak egyre növekvő számát), egyelőre még igen messze vagyunk attól, hogy sikerült legyen kigondolnunk, mik is lenné-

25 François Ewald, Denis Kessler, „Les nocés du risque et de la politique”, *Le Débat*, no 109, 2000. április-május.

26 Interjú. In: *Risques*, no 43, 2000. szeptember.

nek azok a nemzetközi intézmények, amelyek szellemükben különböz-
nének a Nemzetközi Valutaalaptól, a Világbanktól, vagy a Világkereske-
delmi Szervezettől, s képesek lennének tiszteletben tartani a világmé-
retekben érvényre juttatandó ökológiai és társadalmi követelményeket.²⁷ E
problémák túlságosan bonyolultak, így itt még akkor sem vállalkozha-
tunk érdemi elemzésükre, ha nagyon is beletartoznak abba az új formák-
ban fölvetődő problematikába, hogy milyen védelmeket kellene ma ki-
fejleszteni. De a klasszikus társadalmi kockázatokkal kapcsolatban is fi-
gyelmeztettünk már arra, hogy mennyire megrendültek azok a kollektív
védelmi rendszerek, amelyek a bér munka társadalmában még lehetsé-
gessé tették ezek kezelését. Ez a helyzet lényegében visszafordíthatatlan.
Nem lehet visszatérni a korábbi közösségi szabályozások egyszerű res-
taurációjához, hiszen azok az ipari kapitalizmus ugyancsak kollektív ter-
melési formáinak, illetve azok nemzetállami keretek között zajló vezér-
lésének feleltek meg. A kapitalizmus friss keletű mutációja (a piac glo-
balizálódásától a konkurenciaharcok kiéleződéséig) magával hozza a
dekollektivizálásnak ezeket a formáit, rákényszeríti a munkaerőt, hogy
megtanuljon mozgékonyvá válni, s ezen túlmenően is radikálisan fölfor-
gatja a társadalmi tapasztalat nagy szektorait. Nem szabad alábecsül-
nünk ezeket a változásokat, inkább azt a nehezen megválaszolható kér-
dést kell föltennünk magunknak: a védelemnyújtásnak vajon milyen for-
mái összeegyeztethetők a termelőerőknek és termelési viszonyoknak
azokkal a megrázkódtatásaival, amelyeknek tanúi vagyunk.

Egy másik alapvető oka is van annak, miért nem szabad a védelmi
rendszerek aktuális krízisét véletlen „kisiklásnak” vagy időleges problé-
mának tekintenünk. A védelmi rendszerek kiépítése az egyén státusában
is lényegi – és ugyancsak visszafordíthatatlan – változásokat eredménye-
zett. A paradoxon, melyre mások mellett Marcel Gauchet is rámutatott,
lényegében a következő. A szociális állam egyre növekvő befolyása –
annak következtében, hogy konzisztens közösségi védelmeket nyújtott
az egyénnek – az *individualizálódás nagy erejű hatótényezőjének bizonyult*. A
„megsegítés garanciája”,²⁸ melyet az állam szavatol, fölszabadítja az
egyént mindazok alól a „közbülső” közösségektől való függések alól,
amelyek árán hozzájuthatott ahhoz, amit egy helyütt „kebelbéli védelem-
nek” neveztem. Így tehát, legalábbis tendenciájában, az egyén „eloldó-
dik” tőlük, ezzel párhuzamosan az állam válik legfőbb támaszává, vagyis
védelmeinek legfőbb szolgáltatójává. Amikor ezeken a védelmeken re-
pedések keletkeznek, az egyén egyszerre sebezhetővé válik, egyszer-
smind követelőzővé is, hiszen megszokta, hogy védve van, és mardossa
a védettség elvesztésétől való félelem. Nem túlzás azt mondanunk, hogy
a mi „társadalmi természetünknek” már kiiktathatatlan része a megvé-

27 A nagy nemzetközi szervezeteken belül jelenleg valószínűsíthetően a Nemzetközi
Munkaügyi Szervezet az, amely leginkább képviseli ezt a szemléletet. Befolyása azonban
sajnos nem említhető egy napon a Nemzetközi Valutaalapéval.

28 Marcel Gauchet, „La société d'insécurité”, in J. Donzelot (szerk.), *Face à l'exclusion: le
modèle français*, Paris, Le Seuil, 1991. Jól látta ezt már Durkheim is, akit igazságtalanul
vádolnak azzal, hogy a közösségi kényszerek súlya alatt összeroppantotta volna az
individuumot. „Az igazság az, hogy az állam fölszabadította az egyént (...) Individualiz-
mus és etatizmus egy ütemre lépve fejlődött” (*Revue philosophique*, no 48, 1899).

dettség szükséglete. Úgy is mondhatnánk, a biztonság második természetünké vált, ha ugyan nem eredendő természeti állapotunkká. Ez éppen az ellenkezője annak a víziónak, melyet Hobbes vázolt fel a modernitás kezdetén. De ez a fordulat azért következhetett be, mert az állam egyre több és több biztonságteremtő rendszert keltett életre, míg nem aztán az egyén természeti adottságként interiorizálta létezésüket. Vagyis azért, mert az állam szociális nemzetállamként alapjában sikerrel tett eleget feladatának. Természetesnek tartjuk, hogy védeettséget élvezünk, ami lényegében egyet jelent azzal, hogy természetesnek tartjuk elvárni az államtól, hogy biztosítsa az ehhez szükséges védelmeket. Most pedig egyszerre csak azt kell látnunk, hogy ezek szétfoszlanak, s mindez mintha megállíthatatlan, visszafordíthatatlan lenne.

Kétségtelenül naivitás azt gondolni, hogy a hajdani *status quó*t fönn lehet tartani, netán vissza lehet állítani. A modernizmus elkötelezettjei teljes joggal vetik ezt újra meg újra azok szemére, akik nosztalgiát éreznek a „múlt idők” iránt. De épp ily naiv az az elképzelés is, mely szerint e védelmek kiiktatása „fölszabadítaná” az egyént, aki – úgymond – egyébre se vár, mint hogy egyszer már végre kibontakoztathassa képességei teljességét. Ez a naivitás az uralkodó neoliberális ideológia sajátja. Emez ugyanis elfelejt számot vetni azzal a mellőzhetetlen ténnyel, hogy a modern individuum profilját az állami szabályozásrendszerek rajzolták ki. A modern individuum – ha szabad így fogalmaznunk – egyszerűen képtelen a saját lábán megállni, mivel lényét teljesen és tökéletesen átjárják és átítatják a biztonságteremtés szociális állam által életre hívott kollektív rendszerei. Hacsak nem a természeti állapothoz – vagyis a tökéletes biztonságvesztés állapotához – való visszatérés ötletét szorgalmazzuk, a jelenlegi védelmekkel szemben fölhozható kételyeknek éppen nem a kiiktatásukhoz kell elvezetniük, hanem az új helyzethez igazodó továbbfejlesztésükhöz.

Fordította Léderer Pál